dbinskoj povezanosti ovih dinastija sa ugarskom vladajućom dinastijom i porodicom Osmanlija. Stiče se utisak, na osnovu teksta ove knjige, da su sve vladajuće dinastije petnaestog i šesnaestog stoljeća bile rodbinski povezane, iako su među njima vladali jaki antagonizmi.■

Hatidža Čar-Drnda

Philippe Gelez, *Petit guide pour servir a l'etude de l'islamisation en Bosnie et en Herzegovine; avec le recueil des sources connues, ainsi qu'un commentaire sur l'utilisation qui a été faite de celles-ci,* Istanbul, Les cahiers du Bosphore, XXXVII, 2005, 237.

Stalna aktuelnost fenomena širenja islama u Bosni je jedan od razloga što je turski izdavač ISIS ustupio broj čuvenih *Les cahiers du Bosphore* mladom istraživaču Philippeu Gelezu. Sa nepunih tri decenije života, ovaj profesor savremene književnosti, historije i srpskog i hrvatskog jezika, nedavno je odbranio doktorsku tezu o Safvet-begu Bašagiću. Pored toga, pišući manje studije o historiji bosanskohercegovačkih muslimana s kraja osmanskog i početka austrougarskog perioda, praveći bibliografiju vezanu za širenje islama u Anadoliji i na Balkanu, autor je uspio da formira jedan niz izvora i literature koje je u cjelini predstavio kao svojevrstan "vodič na putu istraživanja islamizacije u Bosni i Hercegovini".

S obzirom na to da ćemo se zadržati na informativnom prikazu djela, ostat ćemo pri autorovoj ustaljenoj terminologiji, ne ulazeći u razmatranje njene opravdane ili neopravdane upotrebe (imenovanje bosanskohercegovačkih naroda, sam pojam "islamizacije" i sl.). Autor već na početku kaže da mu nije namjera da iznosi svoje mišljenje o širenju islama, da raspravlja o uzrocima i posljedicama ili da opisuje sam tok procesa. Cilj mu je bio da napravi jedan popis izvora te istraži do čega su historičari došli na osnovu njih.

U skladu s tim, ovaj vodič ima dvije strane: s jedne je to katalog izvora razvrstanih prema provenijenciji (uz nedostatak daljeg kategoriziranja), s druge strane su tu komentari kroz koje se može pratiti šta su historičari zaključili u vezi sa širenjem islama u Bosni i Hercegovini. Ono što se pokazuje neophodnim, prije čitanja ovog djela, jeste poznavanje historije Bosne i Hercegovine, bar u krupnim crtama. Čitalac bi, na primjer, trebalo da zna da je 1878. godine bosanski prostor došao pod austrougarsku okupaciju, nakon četiristoljetne osmanske uprave, da se ova posljednja poče-

la uspostavljati i prije 1463. godine, te da je tek krajem 16. stoljeća obuhvatila prostore današnje Bosne i Hercegovine. Trougao kopna smješten između dalmatinske obale na Zapadu, crnogorskih vrleti na Jugu, Drine (i Srbije) na Istoku, te Save (i Hrvatske) na Sjeveru nije bio geografski stabilan. Različiti vladari – banovi, kraljevi, vojvode – koji su se smjenjivali u srednjem vijeku, držali su uvijek različit obim teritorije. Sa dolaskom Osmanlija isto će se dešavati, sad ovisno o uspostavljanju sandžaka, njihovoj stalnoj transformaciji, ukidanju jednih ili uspostavljanju novih od teritorija starih i novoosvojenih područja. U nemogućnosti da svoj vodič ograniči na prostor današnje Bosne, autor u naslovu ostavlja "Bosna i Hercegovina", ali čitaocu prepušta da se sam informiše o teritoriji kraljevstva, sandžaka, a onda i Bosanskog pašaluka, kroz historiju, djelimično pomoću priloženih karata.

Politička historija Bosne se u srednjevjekovnom periodu odvijala u neprekidnoj teritorijalnoj fluktuaciji. Na jednoj strani, ona je uvijek stajala između Hrvatske i Srbije, Bizanta i Rima, oscilirala između ugarske hegemonije, autonomija pod relativnom unficiranom monarhijom i uvijek u čvoru katolicizma i ortodoksije. U svakom slučaju, konstatuje Gelez, to je područje karakteristično po brzoj sukcesiji ili jukstapozicioniranju pripadnosti (kulturne, političke, religiozne).

Osmanlije su na ovom području već prisutni 1430. godine, na prostoru budućeg Sarajeva oko 1450; Porta uzima od kralja godišnji danak; islamski uticaj se već osjeća u izvjesnoj mjeri i među stanovništvom kroz agrarne odnose. To je upravo period kojim autor počinje prezentaciju izvora, i to svjedočanstvima istaknutih političkih ličnosti, počev od pisma bosanskog kralja Stjepana Tomaševića papi Piju II 1461. godine, preko korespondencije ugarskog kralja Matije Korvina i pape, diplomatskih bilježaka Luigi Fernando de Marsiglia, Chaumetta des Fossesa, pa sve do izvještaja *bailo*a, stalnog predstavnika Mletačke Republike u Konstantinopolju.

Iako je istaknuta savremena autorica Lucette Valensi stava da su ovi izaslanički izvještaji isključivo literarni žanr, Philippe Gelez im ne odriče historiografski karakter i ne libi se masovnog citiranja Marco Minioa, Marcantonio Doninija, Gianfrancesco Morosinija, Matteo Zanea itd. I Nacionalna biblioteka Francuske čuva izvore ovog tipa, a koji su indirektno vezani za proces širenja islama (bilješke Theodoro Spandugina, Antoine Geuffroya, Guillaume Postela i dr.)

Jedno poglavlje je isključivo posvećeno izvorima eklesiastičke provenijencije. Tako su izdvojeni oni:

- ortodoksne provenijencije (zapisi Marka Trebinjca, godišnjaci manastira u Pljevlju, Kunovski zapis, pravoslavni manastir u Zavali, mostarskog popa Joanikija Pamučine);

- katoličke provenijencije (izvještaji apostolskog legata Nikole Modruškog, izvještaji zagrebačkog biskupa Stefana Posedarskog za papu Leona X o islamizaciji

u području oko Save, bilješke Šimuna Erdedija, potom Frana Frankopana, izvještaji Bartola Kašića koji papu Pavla V obavještava o situaciji u Slavoniji krajem 1612. i početkom 1613, izvještaji apostolskog vizitatora Petra Masarecchija, oca Montalbano; zapisi katolika sa Neretve, Popova i Gradca – Josipa M. Bonaldija, Jeronima Pastrčića, Petra Borelli – Vukoslavića, Ivana Koretića i Blaža, Jeronima Zlatarića; bilješke Jeronima Lučić-Bogoslavića iz Vareša, Frančeska Baličevića, skadarskog biskupa Dominika Andrijaša, Benedikta Medvjedovića, Ivana Tomka Mrnavića, Andrije Kamengrađanina iz Fojnice, Antića iz Trebinja, Marijana Marnavića, Nikole Ogramić-Olovčića, trebinjskog biskupa Bunića, Nikole Lašvanina, trebinjskog biskupa Sigismunda Tudišića, Andrije Kačić-Miošića. Autor podvlači da Filip Lastrić iz Očevje u svojoj historiji Bosne ne pominje islamizaciju kao ni Prudentius Narentinus koji je napisao historiju Bosne do osvajanja od Osmanlija. Petar Bakula, hercegovački franjevac, pominje posljednju porodicu koja je prešla na islam, porodicu Helež. Tu je još Vjenceslav Batinić koji daje nekolicinu podataka vezanih za islamizaciju u visočkoj regiji. Iz druge polovine 19. stoljeća autor izdvaja Antuna Kneževića, Vida Vuletića, fra Grgu Martića. Vezano za izvore katoličke provenijencije zaključak autora je da su Dominik Mandić, a poslije i Andrija Nikić zagovornici teze o nasilnoj islamizaciji. Autor primjećuje da pomenuta dva i još neki koji slijede panhrvatsku logiku Mandića, konstruišu jednu hrvatskobosansku historiju, predstavljajući građu o islamizaciji sa područja Bara i drugih crnogorsko-albanskih prostora kao tipičnu i za ondašnju bosansku svakodnevnicu. Na ovaj način Philippe Gelez dozvoljava sebi kao kompilatoru podataka sa distance, da ostavi veliki znak pitanja.);

- protestantski izvori (Gelez upućuje na djelo Stephana Gerlacha, mnogo poznatije pod imenom *Türkisches Tagebuch,* do kojeg nije mogao doći ni u Francuskoj niti u zemljama bivše Jugoslavije);

Etnografskim tekstovima autor je posvetio cijelo poglavlje, uglavnom usmenoj tradiciji u kojoj ima brojnih tragova informacijama o konverziji na islam, oko kojih je narod ispleo široku mrežu mitova sa masovnim zastranjenjima u datumima, likovima i sl. Kao ključno svjedočanstvo ovih tragova je izreka poznata na širokom južnoslavenskom prostoru: “Do po dana Ilija, od po dana hazret Alija”; “Do podne Jure, od podne Ale”.

Između prvih sakupljača narodnog blaga kod kojih se mogu naći zabilježene informacije o islamizaciji Philippe Gelez navodi Vuka Karadžića, Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, Ivana Zovku, Zarzyckog, Emilijana Lileka, Savu Kosanovića itd. 20. stoljeće obilježit će etnografski zahvati Jevte Dedijera, Želimira Rukavine, Sejfudina Kemure i dr. Ovo je poglavlje u kojem autor daje neka ključna zapažanja oko rada na usmenim izvorima i naglašava stalnu prisutnost pitanja etničkog po-

rijekla muslimana: tj. da li su autohtoni ili pridošli. Ozbiljni historičari, konstatuje Gelez, ostaju pri evidentnoj autohtonosti, s tim što Hrvati i Srbi uvijek nameću argumente u dokazivanju prelaska na islam i porijekla muslimana od islamiziranih katolika odnosno pravoslavaca. Ne računajući prohrvatski ili prosrpski orijentisane muslimane, autor ističe da je većina muslimana sklona tezi bogumilskog i vrlo šutljiva kad je u pitanju mogućnost kršćanskog porijekla.

Teme koje se provlače kroz epske pjesme se uglavnom dotiču:

- prisilne konverzije (kad nemusliman više voli tamnicu ili smrt nego li da promijeni vjeru, kad djevojka neće da pređe u drugu vjeru, kad se optužuje nemusliman da je zaveo muslimanku, kad se vjerski službenik optužuje da je priveo neku muslimanku i da je hoće pokrstiti), kao i
- dobrovoljne konverzije (da bi oženio mladu muslimanku, da bi se osvetio majci, itd.)

Gelez navodi hronološkim redom slavenske historičare koji su se bavili pitanjem širenja islama na osnovu različitih izvora. Od srpskih histričara navodi Jovana Hadži-Vasiljevića i Dušana Popovića, od bosanskokatoličkih Nikolu Buconjića, bosanskopravoslavnih Vladislava Skarića, od bosanskomuslimanskih Safvet-bega Bašagića i Mehmeda Handžića, te poljskih Jana Dlugosza. Od neslavenskih historičara islamizacijom su se, u većoj ili manjoj mjeri bavili Francesko Sansovino, Hugo Favolius, Nikolo Doglioni, Paul Ricaut, Giovanni Sagredo, Johan Gottfried von Meiern, Demetrius Cantinir, Charles du Fresnes, Danielo Farlati, Gebhardi, Max Shimek, Mouradgea d'Ohsson itd.

U petom poglavlju je temeljito predstavljena dosadašnja obrada osmanskih popisnih deftera i dokumenata, kao i rad orijentalista Hazima Šabanovića, Adema Handžića, Tajiba Okića, Hamida Hadžibegića, Milana Vasića, Branislava Đurđeva, Ešrefa Kovačevića, Fehima Nametka, Ahmeda Aličića, Lejle Gazić, Fazilete Cviko, Hatidže Čar, Alije Bejtića, Medžide Selmanović, Behije Zlatar itd. Nisu zaobiđeni ni radovi Vladislava Skarića i Gliše Elezovića.

Osmanske hronike, takođe, nose podatke koji indirektno oslikavaju tok širenja islama, iako ne u velikoj mjeri. Philippe Gelez navodi Ašikpašazadea, A'alija, Evliju Čelebiju, Bašeskiju, Muvekkita, Muhamed Enveri Kadića itd.

Sumirajući sve navode iz izvora i literature, Gelez na kraju pokušava da sa neutralne distance oslika istinu o širenju islama u Bosni i Hercegovini, kao i pitanju identiteta. O velikom dijelu onog što je uzeo u obzir (i pored najsvježijih bibliografskih jedinica), u velikoj mjeri je već raspravljano na impozantnom skupu *O širenju islama i islamskoj kulturi u Bosanskom ejaletu*, (Sarajevo, 7-9. marta 1991. godine). Nijedan rad sa tog skupa nije našao mjesta u ovom vodiču, što nas navodi na zaklju-

čak da bi komentari koje autor daje na izvore i rad na njima bili umnogome precizniji i korisniji za onog koga zanima ovaj fenomen islamizacije. No, i pored toga, ovaj vodič doista može poslužiti za prvi pristup ovoj istraživačkoj temi. ■

Ramiza Smajić

Sidžil Tešanjskog kadiluka (1740-1752) : (1740-1752) / prijevod i obrada Hatidža Čar-Drnda. – Sarajevo: Orijentalni institut, 2005,153. – (Tomus undecimus; serija 5. Sidžili; knj. 1)

Registri šerijatskog suda su vanredno značajan historijski izvor za izučavanje društveno-ekonomske, pravno-političke, kao i kulturne historije određenog područja, istovremeno i Osmanskog carstva u cjelini. Postoji više razloga zbog kojih je naučna javnost još uvijek uskraćena saznanja iz izvora osmanske provenijencije. Na prvom mjestu je problem iščitavanja i prijevoda, a potom brojne prepreke u vidu sredstava neophodnih za publikovanje priređene građe. Iako je, zahvaljujući projektu Orijentalnog instituta i trudu mr. Hatidže Čar-Drnda, bio preveden još prije agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine, tešanjski sidžil je jedan od rukopisnih feniksa kome je trebalo dugo da uzleti iz pepela. Njegov izvornik je bespovratno uništen tokom paljevine Orijentalnog instituta, tako da ovaj prijevod ostaje kao dragocjeno svjedočanstvo jednog perioda bosanskohercegovačke prošlosti, posebno tešanjskog područja.

Na osnovu iskustva stečenog radom na sidžilu Tešanjskog kadiluka 1740-1746, sidžilima Gazi Husrev-begove biblioteke, te sidžilu Visočkog kadiluka 1755-1810, Hatidža Čar je uspjela da prevaziđe poteškoće koje prate obradu ovakve vrste izvora. Ovdje prvenstveno mislimo na čitljivost teksta što uvijek ovisi o obrazovnom nivou pisara, a potom i na sposobnost samog obrađivača, njegovo obavezno poznavanje arapskog, turskog i perzijskog jezika, kao i institucija osmanskog društvenog sistema.

Iako su naučnici poput Ćire Truhelke, Sejfudina Kemure, Asafa Sokolovića, Alije Bejtića, Vanče Boškova, Fehima Spahe, Šabana Zahirovića i Saliha Jalimama dali svoje kraće priloge vezane za sidžile određenih područja, tek je jedan sidžil, mostarski, objavljen u cjelosti (Muhamed Mujić, *Sidžil Mostarskog kadije iz 1632-1634. godine*, Mostar, 1987). Nekoliko prijevoda sidžila koje je uradio Abdulah Po-